

Marcin Kaczmarek
Instytut Rachunkowości
Uniwersytet Szczeciński

OSZUSTWA KSIĘGOWE – WYBRANE ZAGADNIENIA Z TEORII I PRAKTYKI

1. Wstęp

W literaturze spotyka się stwierdzenie, że w świecie biznesu przedsiębiorcy ponoszą koszty wytworzenia i sprzedaży swoich towarów i usług. W zakres tych kosztów wchodzi: koszty bezpośrednie takie jak robocizna, materiały, reklama, czynsze, badania i rozwój oraz oszustwa i nadużycia.¹ Jednak wymienione na końcu pozycje kosztowe mają specyficzny charakter ponieważ są one ukryte i nie mają bezpośredniego odzwierciedlenia w rachunku zysków i strat. Celem artykułu jest prezentacja wybranych technik oszustw księgowych oraz ich implementacja w realiach polskiej gospodarki. Przed zasadniczą treścią artykułu zostały omówione różne definicje oszustwa i nadużycia gospodarczego.

2. Definicja oszustwa i nadużycia gospodarczego

W najszerszym ujęciu oszustwo może oznaczać dokonane w złej wierze wprowadzenie osoby w błąd, nie wyprowadzenie osoby z błędu i następnie wykorzystanie błędu lub wyzyskiwanie niezdolności do należytego pojmowania działania np. osoby małoletniej w celu osiągnięcia korzyści majątkowej (bezpośrednio lub pośrednio). Sprawca popełnia oszustwo wtedy, kiedy działa w celu osiągnięcia korzyści majątkowej. Z uwagi na konieczność działania w określonym celu oszustwo stanowi tzw. przestępstwo kierunkowe (czyli popełnione w określonym celu, z określonej pobudki, lub z określonego motywu). Oszustwo jest popełnione nie tylko wtedy, gdy sprawca sam chce osiągnąć korzyść majątkową, lecz także wtedy, kiedy chce jej przysporzyć innej osobie kosztem pokrzywdzonego.² Według prawa zwyczajowego do zaistnienia oszustwa konieczne jest wystąpienie czterech warunków:

- a) istotne zafałszowanie informacji,
- b) świadomość fałszu w momencie składania oświadczenia,

---

¹ J. T. Wells, *Corporate Fraud Handbook: Prevention and Detection*, LexisNexis Sp. z oo, Warszawa 2006, s. 1.

² <http://pl.wikipedia.org/wiki/Oszustwo>

- c) poleganie przez ofiarę na fałszywej informacji,
- d) szkoda jako skutek.

Pojęcie nadużycia zdefiniowane jest w różnych pozycjach literatury. W Słowniku Webstera nadużycie (ang. Abuse) wywodzące się z łacińskiego *abusus* oznacza: czyn oszukańczy, oszustwo; oszustwo lub zwyczaj korupcyjny; niewłaściwe wykorzystanie lub traktowanie.³ W kodeksie karnym⁴ nadużycie określone jest jako działanie osoby, która będąc obowiązana na podstawie przepisu ustawy, decyzji właściwego organu lub umowy do zajmowania się sprawami majątkowymi lub działalnością gospodarczą osoby fizycznej, prawnej albo jednostki organizacyjnej nie mającej osobowości prawnej, przez nadużycie udzielonych mu uprawnień lub niedopełnienie ciężącego na nim obowiązku, wyrządza jej znaczną szkodę majątkową oraz działa w celu osiągnięcia korzyści majątkowej.

Do przykładów nadużyć popełnianych przez pracowników zalicza się między innymi:⁵

- a) wykorzystanie rabatów pracowniczych przy zakupie towarów dla przyjaciół i krewnych,
- b) wynoszenie produktów należących do firmy,
- c) pobieranie wynagrodzeń za nieprzepracowane godziny,
- d) inkasowanie kwoty większej, niż w rzeczywistości z tytułu wydatków służbowych,
- e) przedłużanie przerw obiadowych i innych bez zgody zwierzchnika,
- f) spóźnianie się i wcześniejsze wychodzenie z pracy,
- g) przedstawianie fikcyjnych zwolnień lekarskich,
- h) ociąganie się i nie przykładanie do pracy,
- i) wykonywanie powierzonych obowiązków pod wpływem alkoholu lub narkotyków.

Jednak zdecydowanie większym kosztem przedsiębiorstwa są oszustwa i nadużycia powodowane przez osoby zajmujące znaczące stanowiska w strukturze jednostki. Badania nad oszustwami i nadużyciami z wykorzystaniem stanowiska prowadzone były w wąskim zakresie mimo dużej skali negatywnych skutków. Do głównych amerykańskich autorów prac z tego zakresu zalicza się Edwina H. Sutherlanda, Donalda E. Cresseya, W. Stevea Albrechta, Richarda C. Hollingera.⁶

Edwin H. Sutherland jako pierwszy zdefiniował określenie „przestępstwa w białych kołnierzykach”, które oznaczało działalność przestępczą podmiotów gospodarczych i osób działających w ich imieniu. Definicja ta z czasem ewolu-

---

³ Webster's Dictionary, Houghton Mifflin, Boston 1996, s. 47.

⁴ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997, Kodeks Karny, Dz. U. z 1997 Nr 88, poz. 553, art. 296.

⁵ J. T. Wells, Corporate Fraud Handbook, op. cit., s. 4.

⁶ Ibidem, s. 5.

owała do każdego przestępstwa finansowego i gospodarczego bez względu na to kto je popełnił. Ważnym wkładem E.H. Sutherlanda w zwalczanie przestępstw w białych kołnierzykach była zmiana spojrzenia na zbrodnie. Większość kryminologów i socjologów uważała, że ma ona wyłącznie podłoże genetyczne, a kryminaliści płodzą kolejnych przestępców. Sutherland stwierdził, że przestępstw uczymy się podobnie jak innych dziedzin na przykład rachunkowości.⁷ Nauka przestępczości odbywa się w drodze komunikacji z innymi osobami a skłonności przestępcze nie pojawiają się bez ingerencji osób trzecich.

Donald E. Cressey swój obszar badawczy skupił na defraudantach. W wyniku badań opracował hipotezę mówiącą, że ludzie zaufani nadużywają tego zaufania, kiedy uznają, że mają kłopotliwy problem finansowy, wiedzą, że problem ten można po cichu rozwiązać, wykorzystując zaufanie związane ze stanowiskiem, oraz są w stanie racjonalnie wytłumaczyć swoje zachowanie w tej sytuacji tak, by pogodzić swoje wyobrażenie o sobie jako człowieku zaufanym ze swoim obrazem człowieka wykorzystującego powierzone mu fundusze i mienie.⁸ Autor hipotezy problem finansowy podzielił na sześć głównych podtypów, motywów działania:

- 1) naruszenie przypisanych obowiązków,
- 2) problemy wynikające z niepowodzenia osobistego,
- 3) odwrócenie koniunktury,
- 4) fizyczna izolacja,
- 5) podnoszenie stopy życiowej,
- 6) stosunki między pracodawcą a pracownikiem.

Cressey uważał, że oprócz wiedzy ogólnej sprawca nadużycia musi mieć w danej dziedzinie kwalifikacje umożliwiające popełnienie oszustwa w tajemnicy.⁹

W. Steve Albrecht w latach 80-tych XX wieku przeprowadził wraz z zespołem badania ankietowe 212 oszustw. Wnioski z ankiety zostały opublikowane w książce *Deterring Fraud: The Internal Auditor's Perspective*. Badania dotyczyły danych demograficznych i informacji o genezie popełnionych nadużyć. Jednym z wyników analizy była lista motywów działania sprawców oszustw, które podzielono na dziewięć grup:¹⁰

- 1) życie ponad stan,

---

⁷ L. J. Siegel, *Criminology*, wyd. 3, West Publishing Co., New York 1989, s. 193.

⁸ D. R. Cressey, *Other People's Money*, Patterson Smith, Montclair, New York 1973, s. 30.

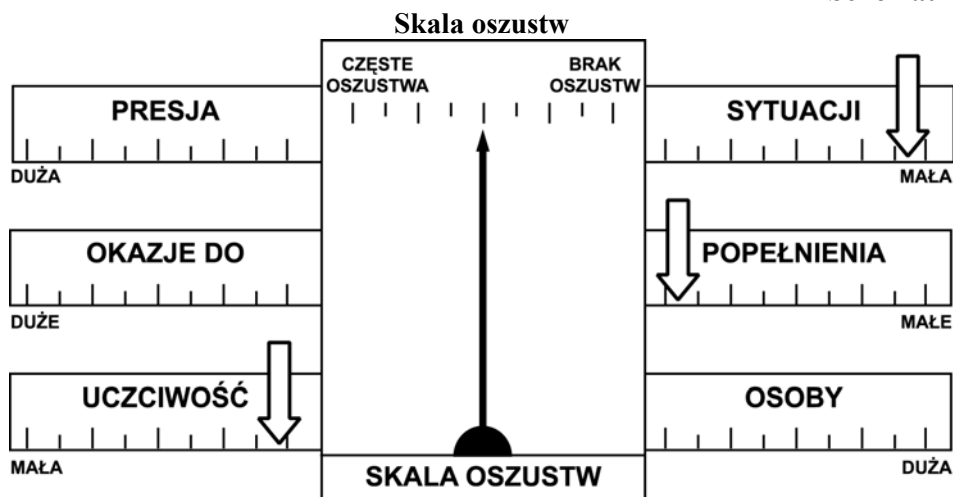
⁹ *Ibidem*, s. 86.

¹⁰ S. Albrecht, K. Howe, M. Rommey, *Deterring Fraud: The Internal Auditor's Perspective*, The Institute of Internal Auditors Research Foundation, Altamonte Springs 1983, s. xiv.

- 2) nieodparta żądza bogacenia się,
- 3) wysokie zadłużenie osobiste,
- 4) bliskie powiązania z klientami,
- 5) poczucie, że wynagrodzenie jest niewspółmierne do odpowiedzialności,
- 6) kombinatorstwo,
- 7) pokonanie systemu jako wyzwanie,
- 8) uzależnienie od hazardu,
- 9) nadmierna presja rodziny lub otoczenia.

W celu wyjaśnienia tej koncepcji Albrecht opracował „skalę oszustw”, która uwzględnia presję sytuacji, dostrzeżone okazje i uczciwość osobistą. Skala oszustw została przedstawiona w schemacie 1. Wynika z niego, że jeżeli presja sytuacji i liczba okazji popełnienia jest duża i uczciwość osoby jest mała to wystąpienie nadużycia jest bardzo prawdopodobne.

Schemat 1

Źródło: S. Albrecht, K. Howe, M. Rommey, *Deterring Fraud: The Internal Auditor's Perspective*, op. cit., s.6.

R. C. Hollinger wraz z J. P. Clarkiem opublikowali wyniki badań 10 tysięcy pracowników i wnioski płynące przedstawili w książce „Theft by Employees”. Uznali oni, że do kradzieży skłaniają pracowników przede wszystkim warunki pracy. Natomiast rzeczywiste koszty tego problemu są poważnie zaniżone.¹¹

2. Podstawowe techniki oszustw księgowych

¹¹ R. C. Hollinger, J. P. Clark, *Theft by employees*, Lexington Books, Lexington 1983, s.6.

Jak już pokazano oszustwem księgowym jest łamanie prawa w sposób bezpośredni lub pośredni przez praktyki wykorzystujące luki prawne dotyczące języka rachunkowości. Celem tych praktyk jest wprowadzenie w błąd odbiorców informacji w postaci sprawozdań finansowych. Oszustwa księgowe mogą być dokonywane w trakcie roku gospodarczego jednostki gospodarczej oraz na koniec okresu czyli na dzień bilansowy. W praktyce większość technik oszustw księgowych dotyczy fałszowania kategorii przychodów i kosztów co bezpośrednio wpływa na wynik finansowy jednostki w bieżącym okresie lub okresach kolejnych. W mniejszym zakresie oszustwa odnoszą się bezpośrednio aktywów i pasywów przedsiębiorstwa.¹²

Większość autorów określa zakres oszustw księgowych w następujący sposób:

- techniki pozwalające na manipulowanie poziomem kosztów,
- techniki pozwalające na manipulowanie poziomem przychodów,
- techniki wpływające na wartość aktywów i pasywów majątku.

Manipulowanie poziomem kosztów może się odbywać przez:

- 1) aktywowanie niewłaściwych kosztów,
- 2) wadliwą prezentację kosztów prac badawczo-rozwojowych,
- 3) manipulowanie odpisami amortyzacyjnymi i nakładami na ulepszenie,
- 4) tworzenie fikcyjnych (cichych) rezerw,
- 5) odpisy aktualizujące aktywów (w szczególności zapasów i należności),
- 6) brak uwzględnienia normalnego rozmiaru działalności w wycenie zapasów.

Wśród oszustw księgowych wpływających na poziom przychodów wyróżnia się następujące:

- 1) przyspieszone fakturowanie i manipulowanie okresem ujęcia przychodów,
- 2) sprzedaże z klauzulą odkupu,
- 3) rozwiązywanie nieuzasadnionych rezerw,
- 4) fikcyjną sprzedaż,
- 5) szacunek przychodu w kontraktach długoterminowych,
- 6) wykorzystanie cen transferowych.

Ostatnią grupę oszustw księgowych stanowią działania wpływające na składniki aktywów i pasywów majątku przedsiębiorstwa. Zalicza się do nich:

- 1) manipulowanie terminami płatności,
- 2) niewłaściwym klasyfikowaniem rozrachunków ze względu na termin płatności,
- 3) niewłaściwym klasyfikowaniem aktywów finansowych ze względu na ich faktyczny okres użytkowania,
- 4) ujęcie zobowiązań warunkowych,

---

¹² M. Kutera, A. Hołda, S.T. Surdykowska, Oszustwa księgowe, op. cit., s. 57.

- 5) manipulowanie aktywowaniem kosztów jeżeli wydatki lub zużycie kosztów będzie dotyczyło okresów innych niż okres w którym je poniesiono,
- 6) brak rzetelnego wyodrębnienia strumieni działalności kontynuowanej i niekontynuowanej,
- 7) nieujawnianie realnych zagrożeń kontynuacji działalności.

W opracowaniach dotyczących oszustw i nadużyć księgowych czy też rachunkowości kreatywnej na konkretnych przykładach przedstawia się jak przedsiębiorstwa „poprawiły” sprawozdania finansowe. Dotychczas nie ukazała syntetyczna klasyfikacja procedur obejmujących wymienione zagadnienia. Z drugiej strony techniki oszustw rozwijają się stając naprzeciw zmieniającym się regulacjom prawa oraz na skutek rozwoju rynków kapitałowych.

3. Przykłady technik oszustw księgowych stosowanych w polskiej praktyce gospodarczej

Wykrycie oszustw i nadużyć gospodarczych jest bardzo skomplikowane i wymaga wiedzy z dziedzin takich jak prawo, finanse, rachunkowość. Wymaga również umiejętności łączenia faktów, szukania powiązań, motywów działania oszustów i znalezienia dowodów. Należy wziąć pod uwagę również to, że mające zamiar dokonania oszustwa lub nadużycia stoją o krok z przodu w stosunku do osób kontrolujących.¹³

Dotyczy to również polskich warunków gospodarczych. Wchodząc do Unii Europejskiej przyjęliśmy wraz z nią pozytywne oraz negatywne „zasady gry rynkowej”. Praktyka gospodarcza wskazuje, że księgowi w polskich przedsiębiorstwach z coraz większym zainteresowaniem patrzą na mechanizmy kreowania sytuacji majątkowo-finansowej w sprawozdaniach finansowych. Autorzy publikacji dokonują podziału oszustw na dwie grupy:¹⁴

1. Manipulacje księgowe stosowane w sprawozdaniach finansowych.
2. Oszustwa księgowe stosowane podczas konsolidacji sprawozdań finansowych.

Do pierwszej grupy oszustw zalicza się:

- a. Oszustwa księgowe związane z wyceną udziałów i akcji posiadanych w innych spółkach prawa handlowego.

¹³ M. Kutera, A. Hołda, S.T. Surdykowska, Oszustwa księgowe ..., op. cit., s. 109.

¹⁴ Ibidem, s.111

- b. Manipulacje księgowe związane z wyceną bilansową należności i zapasów.
  - c. Wpływanie na poziom wyniku finansowego przez manipulowanie wysokością podatku odroczonego.
  - d. Zwiększenie płynności finansowej spółki z wykorzystaniem weksli.
  - e. Zagadnienia prawidłowego pokrywania kapitału zakładowego spółek prawa handlowego.
  - f. Manipulowanie ewidencją księgową spółki przekazującej aport na pokrycie kapitału podstawowego jednostki zależnej.
  - g. Wykorzystanie możliwości konwersji wierzytelności na kapitał zakładowy spółki w celu poprawy sytuacji majątkowo-finansowej prezentowanej w sprawozdaniu.
  - h. Oszustwa związane z celowym zwiększeniem przychodów między jednostkami powiązanymi.
  - i. Niewłaściwe stosowanie zasad kompensat wzajemnych rozrachunków.
- Do oszustw księgowych stosowanych w konsolidacji sprawozdań finansowych zalicza się:
- a. Celowe zniekształcanie struktury grupy kapitałowej.
  - b. Odmienne zasady wyceny oraz prezentacji aktywów i pasywów.
  - c. Celowe stosowanie innej metody konsolidacji.
  - d. Unikanie pełnych wyłączeń transakcji dokonanych między jednostkami powiązanymi.
  - e. Celowe dokonanie korekt podwyższających wynik finansowy grupy.

Oszustwa i nadużycia najczęściej pojawiają się w rozbudowanych strukturach jednostek powiązanych. Im większa jest liczba spółek wchodzących w skład danej grupy, tym łatwiej jest zastosować różne manipulacje księgowe i trudniej jest je wykryć.

4. Zakończenie

Działalność polegająca na stosowaniu rachunkowości kreatywnej podważa zaufanie do księgowych, audytorów, mimo że odpowiedzialność za te czyny w pierwszej kolejności spoczywa na podmiotach, które mają w tym interes. Krag wtajemniczonych w proceder może obejmować zarząd przedsiębiorstwa, doradców zewnętrznych, firmy konsultingowe, audytorów, radę nadzorczą i właścicieli.

Literatura

1. Albrecht S., Howe K., Rommey M., *Deterring Fraud: The Internal Auditor's Perspective*, The Institute of Internal Auditors Research Foundation, Altamonte Springs 1983.
2. Cressey D. R., *Other People's Money*, Patterson Smith, Montclair, New York 1973.
3. Hollinger R. C., Clark J. P., *Theft by employees*, Lexington Books, Lexington 1983.

4. Kuterka M., Hołda A., Surdykowska S.T., Oszustwa Księgowe – teoria i praktyka, Difin Warszawa 2006.
5. Siegel L. J., Criminology, wyd. 3, West Publishing Co., New York 1989.
6. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997, Kodeks Karny, Dz. U. z 1997 Nr 88, poz. 553 z póź. zm.
7. Webster's Dictionary, Houghton Mifflin, Boston 1996.
8. Wells J. T., Corporate Fraud Handbook: Prevention and Detection, LexisNexis Sp. z oo, Warszawa 2006.

Book cheating – chosen theory and practices

In paper introduced classification of crimes and of economic threats stepping out in Polish firms. One presented characterization of crimes, connected immediately with activity of economic individuals. One presented genesis of definition of fraud and abuses economic and motives of conduct of persons, which of crime commit. One presented also techniques of frauds book-keepers.